

WPROWADZENIE

Celem niniejszej publikacji jest prezentacja wyników pierwszych w Polsce kompleksowych badań gospodarki społecznej. Badania te zostały przeprowadzone w ramach Partnerstwa na Rzecz Rozwoju „Tu jest praca” finansowanego ze środków Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL. Część badań została zrealizowana samodzielnie przez Krajowe Obserwatorium Gospodarki Społecznej w Instytucie Studiów Politycznych PAN (badanie spółdzielni, badanie towarzystw ubezpieczeń wzajemnych), a część – w ramach współpracy Obserwatorium z innymi partnerami z PRR „Tu jest praca” (badanie organizacji non-profit na formularzu SOF-1 i SOF-4 – w kooperacji z Głównym Urzędem Statystycznym, badanie uwarunkowań rozwoju lokalnej gospodarki społecznej – we współpracy z Instytutem Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego). Zbiory danych do części analiz pozyskano również dzięki nawiązanej poza PRR „Tu jest praca” współpracy Instytutu Studiów Politycznych PAN z Państwowym Funduszem Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (badanie warsztatów terapii zajęciowej, badanie zakładów aktywności zawodowej) oraz dzięki współpracy z Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej (badanie centrów integracji społecznej).

Prezentowane w książce wyniki pochodzą z badań prowadzonych w latach 2006–2007 i opisują określone zbiorowości podmiotów gospodarki społecznej przeważnie według stanu na koniec 2005 roku, choć najczęściej zawierają również wskaźniki dotyczące lat poprzednich i prognoz na lata następne.

PODMIOTOWY ZAKRES PREZENTOWANYCH BADAŃ

Zwarte w publikacji analizy dotyczą z jednej strony podmiotów należących do tradycyjnie zdefiniowanej gospodarki społecznej, z drugiej zaś – tzw. nowej gospodarki społecznej.

Zgodnie z dominującą w instytucjach Unii Europejskiej praktyką – czyli w ujęciu, które dalej określam jako ujęcie tradycyjne – do gospodarki społecznej zaliczono podmioty określane angielskim skrótem CMAF (Cooperatives, Mutuals, Associations, Foundations). Skróć ten identyfikuje główne formy prawne, w jakich działa gospodarka społeczna: spółdzielnie, organizacje wzajemnościowe, stowarzyszenia i fundacje.

W ramach tego tradycyjnego czy też sektorowego podejścia badania Krajowego Obserwatorium Gospodarki Społecznej (KOGS) objęły więc 3 podsektory gospodarki społecznej:

- subsektor spółdzielczy – zawiera podmioty nastawione na zaspokojenie potrzeb swoich członków poprzez działalność gospodarczą na gruncie prawa spółdzielczego, włączające w decydowanie o spółdzielni wszystkich jej członków, niezależnie od ich wkładu w majątek spółdzielni;
- subsektor wzajemnościowy – tworzą go pracownicze kasy zapomogowo-pożyczkowe i towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych; działalność kas służy zapewnieniu wsparcia pożyczkowego lub zapomogowego dla członków w oparciu o środki powierzone przez nich kasie i przy pełnym zastosowaniu zasady równoprawności wszystkich członków w decydowaniu o sprawach kasy; towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych to podmioty nastawione na zaspokojenie potrzeb ubezpieczeniowych członków i zarządzane przy mniejszym lub większym zastosowaniu zasady równego prawa głosu wszystkich członków, niezależnie od ich udziału w majątku towarzystwa;
- subsektor non-profit – obejmuje podmioty niepubliczne, nienastawione na zysk i nie dzielące zysku, realizujące potrzeby swoich członków lub szerszych zbiorowości, opierające się w znacznym stopniu na dobrowolnym i bezpłatnym wsparciu udzielonym przez członków lub osoby spoza organizacji; w skład tego subsektora – zwanego także sektorem pozarządowym, sektorem niedochodowym, sektorem trzecim czy sektorem stowarzyszeniowym – wchodzi stowarzyszenia, fundacje, organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego, społeczne podmioty wyznaniowe oraz szereg innych organizacji członkowskich (np. koła łowieckie, rady rodziców itp.).

Wychodząc poza tradycyjne (sektorowe) ujęcie gospodarki społecznej, badania KOGS objęły także zbiorowości graniczne, to jest takie, których podmioty posiadały większość cech gospodarki społecznej, a w szczególności cechę świadczenia usług na rzecz zbiorowości szerszej niż członkowie badanych podmiotów. Z drugiej strony konstrukcja własnościowa części tych podmiotów nowej gospodarki społecznej wiązała je z sektorem publicznym lub z sektorem komercyjnym.

Nie będąc w stanie zbadać wszystkich zbiorowości granicznych, zespół KOGS zogniskował swoją działalność badawczą na tych podmiotach nowej gospodarki społecznej, które:

- działały w sposób samodzielny, niezależnie od przynależności własnościowej do sektora publicznego, komercyjnego czy tradycyjnie zdefiniowanej gospodarki społecznej,
- świadczyły usługi społeczne nakierowane na integrację społeczno-zawodową,
- korzystały ze zróżnicowanych zasobów i sposobów działania (zarówno rynkowych, środków publicznych, jak i z darowizn czy pracy społecznej).

W rezultacie opisane w publikacji badania KOGS objęły następujące zbiorowości nowej gospodarki społecznej:

- zakłady aktywności zawodowej;
- warsztaty terapii zajęciowej;
- centra integracji społecznej.

PRZEDMIOTOWY ZAKRES BADAŃ

Patrząc na gospodarkę społeczną z perspektywy celów, jakie realizuje i środków, jakimi się posługuje, można zdefiniować ją jako zbiorowość podmiotów organizacyjnych, które zaspokajają określone w ich misji potrzeby swoich członków i/lub innych wybranych społeczności. Czynią to posługując się zarówno mechanizmami gospodarki rynkowej (działalność odpłatna, działalność gospodarcza), środkami publicznymi (dotacje), jak i środkami społecznymi (darowizny, praca społeczna).

W takim ujęciu dla scharakteryzowania gospodarki społecznej w Polsce konieczny jest opis zasobów wyznaczających możliwości działania tejże gospodarki, a zarazem określenie, na ile efekty jej działalności służą realizacji celów przypisywanych gospodarce społecznej.

Biorąc to pod uwagę, pierwszym kierunkiem badań prowadzonych przez KOGS stał się pomiar i opis gospodarki społecznej w zakresie jej potencjału ekonomicznego (zatrudnienie, koszty, przychody) oraz potencjału społecznego (członkostwo, praca społeczna).

Drugim – nie mniej ważnym wymiarem badań i analiz – stała się weryfikacja efektów działania gospodarki społecznej w zakresie wybranych funkcji przypisywanych jej w literaturze przedmiotu¹. W szczególności przedmiotem analiz zawartych w niniejszej książce stały się następujące funkcje:

- funkcja zatrudnieniowa (zbadanie, czy podmioty gospodarki społecznej generują ponadprzeciętną w stosunku do swoich zasobów liczbę miejsc pracy, a także określenie, na ile zatrudnianie to ma charakter socjalny, tj. na ile jest skierowane do grup mających szczególne trudności na rynku pracy, takich jak osoby niepełnosprawne, kobiety, osoby starsze, gorzej wykształcone itp.);
- funkcja zaspokajania potrzeb społeczności lokalnej ze szczególnym uwzględnieniem:
  - usług w zakresie aktywizacji zawodowej i pomocy osobom wykluczonym,
  - dostarczania specyficznych, unikalnych, innowacyjnych produktów/usług;
- funkcja demokratyczna;
- funkcja przedkładania interesu członków, pracowników lub społeczności ponad kapitał (interesy właścicieli, udziałowców itp.).

STRUKTURA PUBLIKACJI

Publikacja składa się z dwóch części. Pierwsza obejmuje teksty prezentujące wyniki badań gospodarki społecznej, natomiast druga poświęcona jest metodologii tychże badań.

---

¹ Cele i funkcje przypisywane gospodarce społecznej omawia np. Ewa Leś w książce *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki* (ss. 37–57).

Pierwszą część książki otwiera rozdział *Polska gospodarka społeczna w ujęciu tradycyjnym – synteza*. Zawarto w nim opis zasobów ekonomicznych i społecznych sektorowo zdefiniowanej gospodarki społecznej obejmującej subsektor spółdzielczy, subsektor wzajemnościowy i subsektor non-profit. Oprócz analizy zasobów polskiej gospodarki społecznej w odniesieniu do gospodarki narodowej w Polsce przeprowadzono także porównania międzynarodowe umożliwiające ocenę sytuacji polskiej gospodarki społecznej w zestawieniu z „nowymi” i „starymi” krajami Unii Europejskiej. W rozdziale zestawiono również dane służące weryfikacji wybranych funkcji najczęściej przypisywanych gospodarce społecznej, a także zdiagnozowano generalne przyczyny obecnego stanu gospodarki społecznej i zaproponowano ogólne środki zaradcze.

W kolejnych czterech rozdziałach bardziej szczegółowo opisano wyniki badań subsektora spółdzielczego (rozdział 2) oraz składających się na subsektor wzajemnościowy towarzystw ubezpieczeń wzajemnych (rozdział 3) i pracowniczych kas zapomogowo-pożyczkowych (rozdział 4). Kolejny rozdział prezentuje wyniki badań subsektora non-profit (rozdział 5).

Dalej przedstawiono wyniki badań podmiotów zaliczanych do tzw. nowej gospodarki społecznej, takich jak: centra integracji społecznej (rozdział 6), warsztaty terapii zajęciowej (rozdział 7) i zakłady aktywności zawodowej (rozdział 8).

Pierwszą część książki zamyka prezentacja wyników badań jakościowych przeprowadzonych w czterech zróżnicowanych typach społeczności lokalnych w celu rozpoznania lokalnych uwarunkowań rozwoju gospodarki społecznej. Opracowanie to pozwala na prześledzenie różnorodnych zależności między stanem gospodarki społecznej a koniunkturą gospodarczą, działaniami sektora publicznego, potrzebami społeczności lokalnej, a nawet funkcjonowaniem „szarej strefy”.

W drugiej części publikacji przedstawiono metodologiczny wymiar badań. Rozdział pierwszy stanowi syntezę doświadczeń metodologicznych dotyczących wszystkich etapów badań ilościowych prowadzonych przez Krajowe Obserwatorium Gospodarki Społecznej – począwszy od analizy dostępnych źródeł, nawiązania współpracy z kluczowymi partnerami poprzez doskonalenie operatu, badania terenowe, aż po wieloaspektową analizę i interpretację wyników. Prezentacja tych doświadczeń zogniskowana jest wokół ośmiu problemów, których rozstrzygnięcie ma decydujące znaczenie dla trafności i rzetelności uzyskanych danych, a także dla optymalnej interpretacji wyników tego typu badań.

Drugi z rozdziałów metodologicznych koncentruje się na ilościowo największym spośród analizowanych tutaj badań, to jest na zaplanowanym przez KOGS i zrealizowanym przez służby statystyki publicznej badaniu podmiotów non-profit. Zarówno zakres populacji badanej, jak też ilość badanych jednostek oraz sposób kontaktowania się z nimi zasadniczo różniły to przedsięwzięcie od wcześniejszych badań statystyki publicznej na formularzach SOF. Prezentowany tekst napisany został zatem pod kątem wniosków i rekomendacji, jakie dla przyszłych badań statystyki publicznej przyniosło przeprowadzenie niniejszego nowatorskiego badania.

Ostatni z tekstów poświęcony jest metodologii badań jakościowych, których celem było określenie uwarunkowań rozwoju lokalnej gospodarki społecznej w kontekście diagnozowanych równocześnie potrzeb lokalnej społeczności.

Sławomir Nałęcz